

ethvert tænkeligt sorteringskriterium, og at man hurtigt via udbredelsen på for-søgskortene kan nå frem til den mest hensigtsmæssige kortlægning.

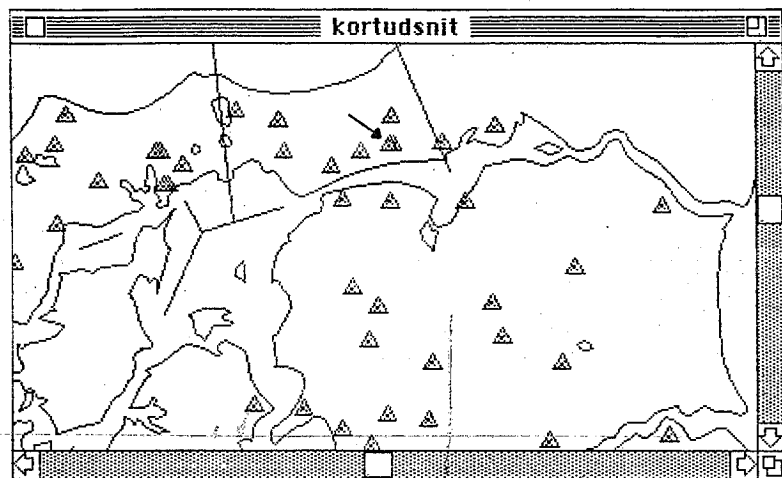

Fig. 4. Udsnit af skærbillede af Adobe-kortet for *svineøre* = klejne, udskrevet på imagewriter. Det ses, at der i flere sogne er 2 sigler lidt forskudt for hinanden. Pilen peger på sognet med topo-grafisk nr. 1284, hvorfra 2 meddelere har anført en *svineøre*-form (jf. fig. 2).

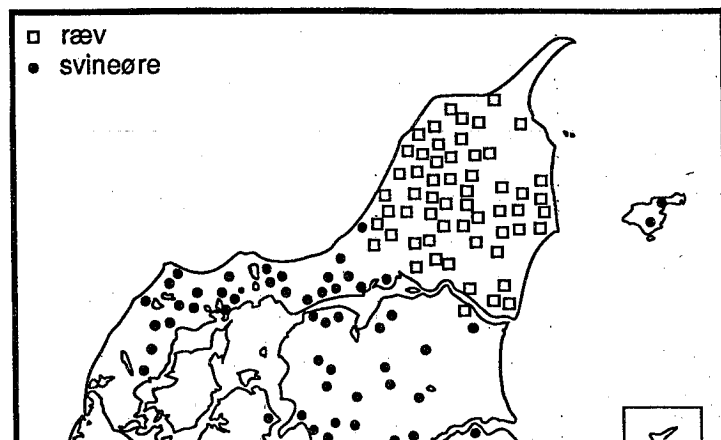

Fig. 5. Udsnit af redigeret og suppleret kort over to synonymer for 'klejne', udskrevet på laserwriter.

Litteratur.

- Dohm Pedersen, Suzanne: Nye tider, nye skikke. - i: Ord & Sag, 8 (1988). p.13-23.
Nielsen, Niels Åge: Sådan startede det. - i: Ord & Sag, 2 (1982). p. 7-11.
Rasmussen, Ove: Vredne bukser. - i: Ord & Sag, 9 (1989). p. 34-42.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 1990

Læg ikke alt til side for straks at læse denne artikel om:

INFORMATIONSTRUKTUR

Af Ole Togeby (Københavns Universitet)

En tekst er ikke blot et udtryk der har et indhold for en person i en erkendelses-situation, men også et middel for afsenderen til at overføre information til modta-geren i en kommunikationssituation.

Med tekstens **indhold** foreligger der for en sprogbruger et **billede** af en situation fra virkeligheden eller forestillingen. Tekstens indhold bæres hovedsageligt af de semanti-ske kombinationer af ordstammer af navneord, udsagnsord, tillægsord og forholdsord. Læren om dette indhold kaldes **semantik**.

Med tekstens **information** ændrer afsenderen modtagerens **mentale model**, dvs. modtagerens billede af den omtalte situation. Det kan ske ved at afsenderen tilføjer informationer til modtagerens mentale model på områder hvor der ikke er nogen informationer, sammenføjer eksisterende informationer, eller sletter og omorganiserer informationer på områder hvor der allerede er nogen. Tekstens information bæres hovedsageligt af de syntaktiske relationer, dvs. relationer af rækkefølge og afhængig-hed, mellem bøjningsendelserne, og af de grammatiske småord: forbindere, nogle forholdsord, stedord, kendeord. Organiseringen af denne information kaldes tekstens **informationsstruktur**.

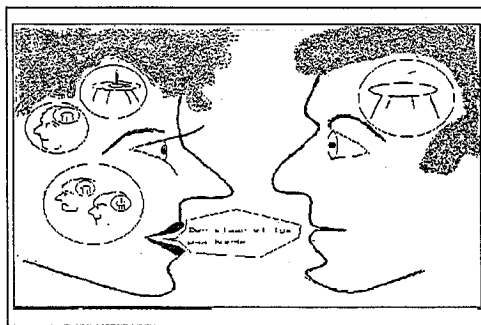
For at ændre modtagerens mentale model må afsenderen 1) henvise til og få modtageren til i sit verdensbillede at identificere den mentale model som skal ændres, og 2) meddele ændringen, dvs. **tilføje, sammenføje eller omorganisere** information i denne model.

Afsenderen henviser til en mental model ved at nævne **emnet** for meddelelsen, dvs. tid og sted, og de personer og omstændigheder som hun **forudsætter** allerede kendt og erkendt af modtageren. Afsenderen ændrer dele af modtagerens mentale model ved at **meddele** hvad hun anser for **relevante** ændringer for modtageren; afsenderen tilføjer oplysninger til modtagerens situationsbillede ved at **nyheds-fokusere** på infor-mationer, sammenføjer informationer ved **identitets-fokus**, og omorganiserer infor-mation fra to forskellige omtalte situationer ved **kontrast-fokus** og **nægtet fokus**. De

grammatiske tegn og ordenes rækkefølge i sætningen angiver så hvilke informationer der i den givne kommunikationssituation er nævnt emne, nyheds-fokuseret, identitets-fokuseret, kontrast-fokuseret eller benægtet.

Kommunikationssituationen består (ud fra et informationsteoretisk synspunkt) af 1) modtagerens mentale model, $M(m)$, dvs. hvad modtageren allerede ved og kender til emnet, 2) afsenderens mentale model, $A(m)$, og 3) afsenderens opfattelse af modtagerens mentale model, $A(M(m))$; afsenderen kan jo nemlig kun på grundlag af 3) $A(M(m))$ nævne hvad hun mener allerede findes i 1) $M(m)$, og meddele det som er i 2) $A(m)$, men ikke i 1) $M(m)$. Og man kan kun beskrive kommunikation ved **modellen om informationernes gensidige tilgængelighed** på følgende måde: Hvis afsenderen ved en vellykket kommunikationshandling overfører mening til modtagerne, må nødvendigvis følgende være tilfældet: 1) Meningen med det nævnte emne (i bestemt form) er tilgængelig for begge parter (dvs. A er opmærksom på den, M bliver opmærksom på den, A ved at M er opmærksom på den, M ved at A er opmærksom på den ... osv. så længe som nødvendigt). 2) A kender den information som hun meddeler og fokuserer på. 3) A er klar over at M ikke kender den meddelte information. 4) A antager at M foretrækker at kende den nye information frem for ikke at kende den. Lad den vellykket kommunikerede mening være meningen med denne sætning: *Der står et lys på bordet* I så fald må følgende gælde:

Med disse begreber er det muligt at lave en funktionel eller informationsteoretisk beskrivelse af ledenes rækkefølge i sætningen. I eksemplerne i det følgende angives det nævnte emne med [skarp parentes], det fokuserede og det benægtede med fed, nægtelser bindeord og biord, der som logiske operatoren har et virkeområde (scope), markeres ved understregning, kommentarer angives ved KAPITÆLER, og indhold eller mening med 'kursiv i enkelt citationstegn';

§ 1 Emne

Ved først at nævne et stykke information som meddelelsens emne (eller *tema*) henviser afsenderen modtageren til tid, sted, personer og omstændigheder for en situation som er den baggrund på hvilken meddelelsen er forståelig, og som **forudsættes** kendt og anerkendt af modtageren. Med henvisning til emnet får afsenderen modtageren til at identificere den mentale model som med meddelelsens informationer skal ændres. Emnet er, som forudsætning for meddelelsen i sætningen, uden for en eventuel nægtelses rækkevidde. Som hovedregel henviser afsenderen til emnet ved at frontstille information som er kendt for modtageren, nemlig: a) sætningens grammatiske grundled (dvs. hele genstandshelheden, som med få undtagelser er i bestemt form), b) frie forholds-biled, dvs. forholdsordsled eller ledsætninger der udtrykker tid, sted, omstændighed eller betingelse, c) ord som *der* og *det* der henviser bredt til en kendt situation, d) Information som, fordi den er kendt, blot nævnes, sættes dog til højre ved spørgsmål, e) ved *der*-konstruktioner, *det*-konstruktioner og kløvning hvor den udgør størsteparten af sætningens information (og fokus er bestemt form).

Emnet er normalt kun det som afsenderen ved at modtageren kender eller anerkender på forhånd, enten fra sin almene viden, fx *solen*, fra sin specielle viden om emnet for teksten, fx *bordet* i en tekst der beskriver en stue, eller fra de foregående sætninger. Emnet skal derfor blot nævnes.

Frie led er de led i sætningen der (med visse undtagelser) er svar på spørgsmålene: *hvor, hvornår, hvor længe, hvorfor, hvorfra, hvortil*.

[Der] var engang en mand. [Han] boede i en spand.

HVORDAN [BILEN KØRER]

[En afgørende betingelse for at komme nogen vegne med bilen] er selvfølgelig at få hjulene i gang eller drevet rundt.

[Det] sker ved hjælp af motoren.

[Inde i motoren] bevæges nogle stempler op og ned, når en passende blanding af luft og benzin (eller andet brændstof) antændes af gnister fra tændrørene.

[Stemplerne bevægelse op og ned] ændres ved hjælp af en krumtapaksel til en roterende bevægelse,

og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar.

Køreskolens teoribog 1989

[For længe siden] levede der en skrædder,

[som] havde tre sønner, men kun en eneste ged.

[De] skulle alle sammen leve af gedens mælk.

og [derfor] måtte den fodres godt.

[Hver dag] trak en af sønnerne den ud på marken for at græsse.

§ 2 Nyheds-fokus

Afsenderen tilføjer ny og relevant information til modtagerens mentale model med det yderste ubestemte led i omsagnet, som regel placeret længst til højre; det kaldes meddelelsens **nyhedsfokus**. Det yderste led er det som forudsætter de andre led i omsagnet og som ikke forudsættes af andre, dvs. a) ubestemte, bundne (valente), umiddelbare og middelbare, led som: genstandsled, mådesbiled, tillægsord i (også bestemte) navnehelheder, eller udsagnsledet (alene - hvis der ikke er andre ubestemte led længere til højre), b) det logiske grundled (til højre for udsagnsledet) i *der*-konstruktioner, *der*-kløvnings og passivsætninger (markeret med *af*), c) ubestemte led i en ledsætning der er bundet led, eller d) udsagnsled + navneformer (med og uden *at*).

Normalt falder fokus efter § 2a på det ubestemte bundne led som står længst til højre. Genstandsledet forudsætter fx udsagnsledet og er således bundet og yderligere information end det; mådesbiledet forudsætter også udsagnsledet og er således den yderste information. Bundne led i sætningen er svar på spørgsmålene: *hvem, hvad, hvordan, hvordan*.

Bemærk dog at den yderste information i omsagnet kun fokuseres hvis den er ubestemt; bestemt information kan ikke have nyheds-fokus (men godt kontrastfokus).

Nyheds-fokusering er så at sige et løfte fra afsenderen til modtageren om at den meddelte information direkte, eller indirekte ved at lede frem til (og muliggøre forbindelsen til) det følgende, vil være relevant for modtageren; med nyhedsfokus angiver afsenderen hvilket spørgsmål der besvares i de følgende sætninger.

§ 2.1 Fokusspørgsmål

Det underforståede spørgsmål der ved fokuseringen stilles, er afhængigt af omsagnets type: f) - ved fokus på udsagnsord der betegner processer eller begivenheder og som er enefokuseret, og på udsagnsled + *at*-navneform er spørgsmålet: ?P: 'og hvad så?' - (nr.); g) - ved fokus på bundne led er spørgsmålet: ?B: 'og hvad med det?' - (nr.) (det henviser til det fokuserede eller evt. til hele omsagnet); h) - ved fokus på tilstands-udsagnsord, mådes-udsagnsord + 0-navneform, tillægsord, mådesbiled og navneord som omsagnsled (klassifikationssætninger) er spørgsmålene: ?T: 'hvorfor det?' - (nr.),

'hvordan det?' - (nr)' eller 'og følgende?' - (nr.)' afhængigt af om det er præmis eller konklusion.

1. [Der] var engang en mand. ?B: 'hvad var der med ham?' (2)
2. [Han] boede i en spand. ?B: 'og hvad med den?' (3)
3. Og [spanden] var af ler. ?T: 'og følgende?' (4??)

Næste sætning burde altså handle om følgerne af at den var af ler; det gør den som bekendt ikke, for den lyder: 'konen vasked' bleer', men det er fordi det er en børneremse, som gentager og rimer i stedet for at overføre information.

Hensynsled og genstandsled kan begge hver især være fokuseret afhængigt af deres bestemtthed:

- [Slangen] gav Eva æblet ?P: 'og hvad så?'
[Slangen] gav Eva et æble ?B: 'og hvad med det?'
[Slangen] gav æblet til en kvinde ?B: 'og hvad med hende?'

Det er således ret usandsynligt at man skulle finde en sætning med det ubestemte led til venstre for det bestemte:

- *? [Jeg] gav en hund kødbenet
*? [Jeg] gav et kødben til hunden

Bundne led, dvs. valente led, led som udsagnsledet ikke kan undvære, nyhedsfokuseres hvis de er ubestemte:

- [Foredraget] varede (i) en time ?B: 'og hvad med den time?'
[Det] sker ved hjælp af motoren. ?T: 'hvordan det?' - (4)

Frie led, dvs. ubundne modifikatorer, ikke valente led, bliver normalt ikke nyhedsfokuseret:

- [Han] sov en time ?P: 'og hvad så?'
[Hun] 'sov ikke fordi hun var syg ?P: 'og hvad så?'

Fokus kan falde på et ubestemt grundled som er flyttet til højre for udsagnsledet i *der*-konstruktioner og passiv-sætninger. Ved *der*-kløvnings fokuseres et led i ledsætningen efter § 2. *der*-konstruktioner bruges ved intransitive udsagnsord og *der*-kløvnings ved transitive udsagnsord.

- Men der sker også noget andet ?B: 'hvad med det?' - (x).
[Døgnet rundt] udkæmpes der drabelige slag ?B: 'og hvad med dem?' - (y) i vores krop.
[H.C.Andersen] har skrevet mange eventyr ?T: 'og følgende?'
[Dette eventyr] er skrevet af en virkelig digter ?T: 'Hvorfor det?'
[Postbudet] kom kl 9.30 ?B: 'og hvad med det tidspunkt?'
[Der] kom et postbud ?B: 'og hvad med ham?'

Når der i en sætning er et bundet led som udgøres af en ledsætning (som er til højre

for udsagnsledet), falder fokus på et eller flere led i denne ledsætning, efter § 2.

[Slaget] indledes når en af immunsystemets ædeceller støder på en fjende 'og hvad er der med fjenden?.'

Ved *at*-navneformer fokuseres både det finitte udsagnsled og *at*-navneformen (som er ukendt bundet led til udsagnsledet (eller tillægsordet). Ved *0*-navneformer fokuseres både det finitte udsagnsled og navneformen som er et ukendt bundet led.

[Når ædecellen møder en fjende som f. eks. en forkølelsesvirus], begynder den at spise den fremmede 'og hvad så? - (Y)'.
[Det] skal vi være glade for 'hvorfor det? - (Y)'.

§ 3 Neutral information

Den information som hverken er nævnt som meddelelsens emne eller fokuseret som relevant, er **neutral information**. Neutral information er - i modsætning til emnet - hverken subjekt eller frontstillet, og - i modsætning til fokus - hverken i nægtelsens virkeområde, eller af betydning for sætningens sammenhæng med det efterfølgende. Den neutrale information kan bestå af: - a) de bundne led som er bestemt form, eller - b) frie led i bestemt eller ubestemt form, dvs. biled (forholdsordsforbindelser) som udtrykker nægtelse, attitude eller tid, sted eller omstændighed, eller parentetiske led eller ledsætninger (appositioner, parentetiske henførende ledsætninger, som kan opfattes som selvstændige meddelelser med deres egen relevans uafhængigt af tekstens relevans).

Forskellen på fokuseret information og neutral information er altså den at neutral information kan udskiftes med de alternative stykker information som kan stå på samme sted, uden virkning for sætningens sammenhæng til omgivelserne, mens fokuseret information ikke kan udskiftes uden at sætningen bliver irrelevant i forhold til det efterfølgende eller modtagerens interesser.

[Inde i motoren] bevæges nogle stæmples op og ned, når en passende blanding af luft og benzin (eller andet brændstof) antændes af gnister fra tændrørene. **DET ÆNDRER IKKE MEDDELELSENS RELEVANS HVIS DER STÅR: 'når dampen skubbes ind i stæmplesne'**

[Stæmples bevægelse op og ned] ændres ved hjælp af en krumtapaksel til en roterende bevægelse, **DET ÆNDRER IKKE MEDDELELSENS RELEVANS HVIS DER STÅR: 'ved hjælp af et metalbælte'** og [den roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar. **DET ÆNDRER IKKE MEDDELELSENS RELEVANS HVIS DER STÅR: 'gennem et system af remme'**

§ 4 Relevans

Al informationsoverførsel foregår efter princippet om **relevans**: afsenderen prøver altid at sige sandheden, kun sandheden og hele sandheden. Det betyder: a) at afsenderens henvisning til emnet sker så økonomisk som muligt (dvs. at der henvises med den svageste formulering som er **tilstrækkelig** for entydig henvisning og forståelighed), b) at afsenderens **meddelelse af det som relevant fokuserede** er så effektiv som muligt (dvs. at der meddeles med den stærkeste formulering som er sand, og at modtageren ud fra dette til den fokuserede information altid kan **underforstå**: og *kun det*.

Det er irrelevant at henvise til emnet med for stærk information, og at meddele fokus med for svag information (og uforståeligt at henvise med for svag information, og usandt at meddele med for stærk information).

Her bruges begreberne **stærk og svag formulering** i betydningen hhv. mere eller mindre informativ formulering af et bestemt sagforhold: en formulering er stærk eller mere informativ hvis den implicerer en anden formulering som er mindre informativ eller svag. Formuleringen *løven* implicerer fx formuleringen *dyret*, derfor er den første formulering stærkere end den anden, forudsat det er det samme der henvises til; *løb* implicerer *bevægede sig* og er derfor stærkere end den; *hun købte bogen* implicerer *hun havde bogen* og er stærkere end den; *P og Q* implicerer *P eller Q* og er derfor stærkere end den, forudsat at det er det samme de to sætninger henviser til; *danser smukt* implicerer *danser* og er stærkere end den; *at have 4 børn* implicerer *at have 3 børn* og er altså stærkere end den.

Princippet om relevans har nu ret kraftige - men i sprogvidenskaben uanerkendte - konsekvenser for hvad modtageren opfatter som meningen med en ytring, og hvad afsenderen altså kan kalkulere med at modtageren vil opfatte som underforstået information (noteret med *'kursiv i enkelt citationstegn'*).

[Hun] har 3 børn **UNDERFORSTÅET: 'og kun 3 børn'**

Lad os antage at hun faktisk har 4 børn; i så fald er det ikke usandt at sige at 'hun har 3 børn', det har hun jo. I så fald er *hun har 3 børn* en svagere formulering end *hun har 4 børn* af det forhold at hun har 4 børn. Men hvis det er relevant for modtageren at vide at 'hun har 3 børn' - for fx at forstå hvor travlt hun har - er det mere relevant at vide at 'hun har 4 børn'; så modtageren forstår ved ytringen *Hun har 3 børn* at hun kun har 3 børn; hvis hun havde haft 4 børn ville afsenderen have sagt det, når det nu er det med antallet der er det relevante. Eftersom 3 ikke er den

Fig.1. Skærbillede af udfyldt kartotekskort til databasen. Som gennemgående eksempel i figurerne er valgt betegnelsen *svineøre* = (små)kagen klejne, fra spørgeliste AF6. Se nærmere om synonymkomplekset for 'klejne' i Rasmussen (1989).

mængder af den. Der udskrives altid dels en topografisk ordnet liste (jf. fig. 2), dels en alfabetisk ordnet liste.

Top.nr	Ord	Bøjn.f	Forklaring
1284 1		swen ør	ældre betegn.
1284 1	klæjn		
1284 6		svine øre	
1285 2		swen ørr	
1286 4		swen ør	n
1289 1		svine øre	
1291 1		svine øre	
1303 1		swin ør	
1303 1	klejn		
1309 2		skåd bakkels	
1311 1	klejne		
1314 1		svin ør	
1314 1	klejne		
1314 1	ræv		

Fig. 2. Udsnit af topografisk ordnet udskrift af spørgeliste AF6. I 1. ordfelt er i dette tilfælde anført simpleksord; i 2. og 3. ordfelt er anført første- hhv. sidsteled af sammensætninger.

Ud fra disse komplette lister vurderes, hvilke ord, bøjningsformer mv. der med fordel kan lægges på kort, hvilke kort der skal udarbejdes, hvilke former der skal medtages på det enkelte kort, etc. Denne vurdering foretages normalt af redaktører, medens hele udskrivnings- og kortlægningsproceduren normalt foretages af kontorphonale og studentermedhjælpere efter retningslinier, der aftales med redaktionen. De former, der ønskes samlet og repræsenteret med én signatur på et kort, samles ved hjælp af databasens sorteringsmuligheder i et databaseudtræk, der også indeholder de pågældende sognenumres koordinatsæt. Som ek-

ikke kan være hans kone eller søster eller niece; havde det det, ville afsenderen have sagt det. På den anden side ville det heller ikke være det rigtige at sige: *Peter skal møde Ulla* hvis afsenderen ved at modtageren ikke ved at Ulla er Peters kone, og måske slet ikke ved hvem Ulla er. Dette er forklaringen på den almindelige næsten obligatoriske brug af stedord hvis det er entydigt:

[Der] var engang en mand. [Han] boede i en spand. Og [spanden] var af ler.

han er den mest abstrakte betegnelse for 'manden', som stadig henviser entydigt. I almindelig konversation bør der også henvises til *spanden* med *den*, men i ramsen skal der jo også være versefødder og rim.

Omvendt er *kvinde* i den følgende sætning valgt så abstrakt at den modtager der ikke kender hendes navn eller øvrige forhold, også kan forstå det.

[I aften] skal Peter møde en kvinde UNDERFORSTÅET: 'og det er hverken hans kone, søster, barn eller kollega'.

Det er denne regel om det relevante abstraktionstrin der bestemmer hvornår man kan omtale en person alene ved fornavn. Afsenderen kan kun vælge en så konkret betegnelse, hvis modtageren ikke bruger dette fornavn om nogen anden, og også bruger det til den pågældende person:

Lærerforeningens formand Martin Rømer, i radioen efter lærerforeningens kongres 1989: Men [så] sagde [jeg] det også til Bertel. UNDERFORSTÅET: 'modtageren kender ikke nogen anden Bertel bedre end han kender undervisningsministeren, og både afsender og modtager er på fornavn med ham'

§ 5 Identitets-fokus

Når afsenderen ønsker at sammenføje to stykker information som allerede findes i modtagerens mentale model, angiver afsenderen at en (som regel) allerede kendt information er identisk med det nævnte emne (identitetsfokus); det sker ved kløvning, pseudokløvning, identitetsomsagn og spørgsmål. Efter identitetsfokus står der 'INGEN HENVISNING HERTIL' fordi der ikke angives noget spørgsmål som besvares i det næste. a) Med det-kløvning forudsætter afsenderen den information der er nævnt til højre for fokus, og underforstår ved fokus på et led i bestemt form at de ellers forventede logiske alternativer hertil, udelukkes. Ved kløvning underforstås: 'kun'. b) Med pseudokløvning forudsætter afsenderen den information der er nævnt til venstre for udsagnsordet, og underforstår ved fokus at den ellers forventede

benægtelse af det fokuserede, benægtes (dvs. ophæves). Ved pseudoklønning underforstås: 'faktisk' c) I identitetsomsagn, dvs. sætninger med både grundled og omsagnsled til grundled i bestemt form, og hvor fokus ikke kan falde på udsagnsordet fordi det er betydningstomt (dvs. enten betyder 'er' eller er et funktionsudsagnsord der fungerer som tidsbøjning af et navneord afledt af et udsagnsord). d) I spørgsmål falder fokus på *hv*-ordet i *hv*-spørgsmål og på udsagnsordets stamme i *ja-nej*-spørgsmål, resten er nævnt information.

I *det-klønning* sættes fokus på ledet efter *det er*, og resten af sætningen er nævnt (forudsat) information. Der sker ikke senere nogen anaforsk henvisning til *kløvede sætninger*; de er som identificerende sætninger konklusioner. Efter klønninger står der 'INGEN HENVISNING HERTIL'

Det er derfor 'INGEN HENVISNING HERTIL', [at vi som regel er raske]. Med både klønning og pseudoklønning underforstår afsenderen at modtagerne tager fejl i deres forventninger. Begge konstruktioner tegner således et billede af adressaten, den forudsatte modtager.

FORUDSAT: 'der var én der kom i går',
Det var Peter [der kom i går]
UNDERFORSTÅET: 'ingen anden kom'.

FORUDSAT: 'han satte hegnet op med en bestemt hensigt',
Det var for at genere naboen [han satte hegnet op]
UNDERFORSTÅET: 'der var ikke nogen anden grund'.

FORUDSAT: 'der kom nogen i går',
Hvem [der kom i går], var Peter
UNDERFORSTÅET: 'man kunne ellers forvente at Peter ikke kom'.

FORUDSAT: 'toget kører af en eller anden grund ikke til perron',
[Hvorfor toget ikke kører til perron], vides ikke endnu
UNDERFORSTÅET: 'man kunne ellers forvente at jeg vidste det'.

I identitetsomsagn, dvs. sætninger med både grundled og omsagnsled til grundled i bestemt form, er det omsagnsledet der er identitetsfokus. Spørgsmålet hertil er: 'og hvad er der med den/det/han/hende/dem? - nr.)'

[Det] er nogle af immunsystemets hjælpeceller hvad med dem? - (y)'
som hele tiden cirkulerer rundt i blodet.
[det] er ham. 'og hvad er der med ham?'

I spørgsmål falder fokus på *hv*-ordet i *hv*-spørgsmål, og på udsagnsordets stamme i *ja-nej*-spørgsmål; resten er nævnt information.

"Hvem [leder I efter?]"
Hvem [har siddet på min stol?]
Er [posten kommet?]

Når afsenderen ved meddelelsen ikke følger ny informationer til modtagerens mentale model, men sletter og omorganiserer informationer som allerede findes i modtagerens mentale model, sker det ved **modsætningsfokus**. Både fokus og et andet led i en sætning er markeret som modsætning til fokus og et tilsvarende andet led i en anden sætning. Modsætningsfokus forekommer ved **syntaktisk parallelisme**, hvor to led i mindst to sætninger er parallelle; ved **stærktryk**, og ved betonet genstandsled i frontstilling:

§ 6 Modsætningsfokus

Ved at fremhæve et andet led end fokus (omsagnets yderste ubestemte bundne information), markerer afsenderen at fokus kun gælder som **modsætningsfokus**, dvs. under de indskrænkninger som **kontrastledet** (det fremhævede led) angiver. Et andet led end fokus fremhæves af afsenderen ved: a) **parallel frontstilling** af samme type led i to sætninger, b) **ekstra stærktryk** på kontrastledet, c) **overspecifikation** (overkonkretisering i forhold til hvad der er nødvendig for henvisning) af kontrastledet, nemlig subjektet, menings-ytrings-udsagnsord eller forholdsled der angiver alternative semantiske rum.

Ved modsætningsfokus vil underforståelsen (efter § 4) af: 'og kun det' ikke gælde fokus, men det fremhævede kontrastled (mens nægtelsens kraft stadig rammer fokus). Det betyder at sætningen står i underforstået modsætning til en (udtrykt eller udtrykt) sætning med kombinationen af modsætningerne til kontrastled og fokus.

Syntaktisk parallelisme, ekstra stærktryk og overspecifikation kan, men behøver ikke, at være sammenfaldende.

Modsætningsfokus forekommer a) ved syntaktisk parallelisme, hvor samme type led i mindst to syntaktisk parallelle sætninger er fremhævet: modsætningsfokus noteres som normalt med **fed** og kontrastemne med **STORE FEDE BOGSTAVER**.

1. [I GAMLE DAGE] fortalte kirken mennesker, hvilke principper de skulle leve efter. UM: 'i vore dage - fortæller den ikke - (2)'
2. [I VORE DAGES] Danmark betyder kirken temmelig lidt UM: 'i gamle dage - fortalte den hvilke principper.. - (1)'

Kontrastfokus kan afsenderen udtrykke ved at frontstille et betonet bundet led - dog ikke grundled, men ofte et tillægsord i grundledets genstandshelhed - som således er

kontrastemne:

[HAM] MODSAT: *de andre?* kender MODSAT: *kender ikke?* du da! UNDERFORSTÅET: *'selv om du ikke kender nogen anden'*

Det er på grund af denne regel 6c) om kontrastinformation at følgende sætninger som er hentet fra en samling af børns sprogløst, virker lettere komiske. Jeg citerer først hele afsnittet og piller så den interessante sætning ud til analyse:

Den første tand kommer i munden. Senere kommer der flere og flere, og til sidste falder de ud igen. De første tænder hedder mælketænder, fordi de er hvide; efterhånden bliver de gule og sorte. ...Niels Vogel: *De to første mennesker på jorden var Hans og Grete* side 61

[Den FØRSTE tand] kommer i munden UNDERFORSTÅET: *'og den anden tand kommer på knæet'*

Min bedste julegave-i år lå under juletræet. Det var en rød pakke med huller i, og der stod fra farmor og farfar. Den sagde en masse lyde hele tiden, og de sagde alle sammen, at jeg skulle pakke den op med det samme, for det var noget, der ikke kunne holde sig. Da jeg havde bakt med kassen og båndet, væltede der pludselig en lille hundehvalp ud mellem alt papiret. ...Niels Vogel: *Du er også min søn, Brutus*, side 96

[Den BEDSTE julegave] lå under juletræet UNDERFORSTÅET: *'den næstbedste lå over juletræet'*

Man kan erkende at der er tale om kontrastinformation på grund af det forhold at emnet er specificeret mere end nødvendigt for sikker henvisning første og bedste er jo nemlig ikke grundledet, men som tillægsord yderligere information end grundledet. Den nævnte information er ikke maksimal abstrakt, men konkret eller specificeret. Den nævnte information bruges altså ikke blot som henvisning til den situation hvis mentale model skal ændres, men skal også modstille to informationer som allerede er kendt (og bestemt form). Altså: der er kun grund til at sige *Den første tand* hvis der gælder noget andet for den anden tand; gjorde der ikke det ville det være tilstrækkeligt at sige: *en tand, tanden* eller *tænderne* som jo er mindre informativt og mere abstrakt.

Kontrastinformation kan c) i talt sprog markeres ved ekstra stærktryk på et andet led (frit eller bundet, bestemt eller ubestemt) end det ellers (i nægtelsens virkeområde) fokuserede; derved kan der underforstås kombinationen af modsætningerne til et hvilket som helst par af led i sætningen. (I skriftsprog kan modsætningen normalt

ikke markeres inden for den enkelte sætning, men det kan gøres med store bogstaver eller fede typer som i notationen her.)

og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar, UNDERFORSTÅET: *'og hvad så? - (x)'*
og [DENNE roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ene hjulpar, MU: *'de andre roterende bevægelser føres ikke videre'*
og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og gear til bilens ENE hjulpar, MU: *'den føres ikke videre til det andet'*
og [denne roterende bevægelse] føres videre gennem kobling og GEAR til bilens ene hjulpar, MU: *'den føres ikke uden om gearet'*

Kontrastinformation forekommer endeligt d) ved frie led, der ikke er en del af omsagnet, men som indsætter omsagnets nævnte information i et semantisk rum, som er et alternativ til det der ellers gælder for teksten og som som regel er afsenderens virkelighed; de kan kaldes 'rumskabere'.

Rumskabere kan være 1) udsagnsord der udtrykker bevidsthed, vurdering, ytring, fx *hun tror, de fortæller*, 2) billed, dvs. ofte forholdsordsforbindelser der betegner alternative semantiske rum fx: *på billedet, om sommeren, i filmen, hvis det går galt, hvis det skulle gå galt, i 1887, på den sydlige halvkugle*. Alle disse ord skaber inde i talens semantiske rum et andet semantisk rum, som ofte er en kopi af talens oprindelige semantiske rum, talens virkelighed. Med den nævnte information henviser afsenderen til kopier i det alternative rum af personer og genstande fra talens virkelighed.

I sætningen: *På billedet har hun grønne øjne* er *På billedet* et rumskabende forholds-billed der skaber et rum hvor *hun* optræder, og som står i modsætning til talerens virkelighed hvor hun måske har blå øjne. Man kan lægge mærke til at *På billedet* ikke er regulært fokuseret; det rammes ikke af nægtelsens kraft: *På billedet har hun ikke grønne øjne* kan kun betyde at hun på billedet har noget andet end grønne øjne, fx blå, og det kan ikke betyde: *'det sted hun har grønne øjne er ikke på billedet'*. Med andre ord er det *grønne* som er fokuseret fordi det er den yderste information i omsagnet efter § 2d.

Sætninger der på denne måde indeholder både en rumskaber og et fokus, vil også have modsætningsfokus, og underforståelsen vil være: *og i modsætningen til den alternative verden gælder modsætningen til fokus'*. I eksemplet med billedet:

PÅ BILLEDET har hun grønne øjne UNDERFORSTÅET: *'men i virkeligheden har hun blå'*

Læg mærke til at denne effekt ikke fås ved forholdsbilled som ikke er rumskabere:

Fordi hun er rødhåret har hun grønne øjne

Underforståelsen til denne sætning kan umuligt være noget i retning af: 'men fordi hun er inder har hun brune'

Afsenderen sætter informationer fra to forskellige semantiske rum i forhold til hinanden ved at fokusere på og vælge den stærkeste formulering både af den information som skaber et semantisk rum og af omsagnets yderste ubestemte led i det skabte rum. Afsenderen skaber kun nye semantiske rum hvis de adskiller sig fra det oprindelige rum. Ved at fokusere på noget i et alternativt rum, underforstår afsenderen: 'I DETTE SEMANTISKE RUM OG KUN I DET GÆLDER DET FOKUSEREDE'. Og som ved anden kontrastinformation vil afsenderen dermed underforstå kombinationen af modsætningerne til det rumskabende led (og modsætningen til rumskaberen er det oprindelige semantiske rum) og modsætningen til den nyhedsfokuserede information.

Jeg er overrasket og meget irriteret over det nye udrykningshorn der bruges af politiets patruljevogne. Som bilist er jeg indstillet på det almindelige BA-BU BA-BU og jeg holder mig til vigepligten, dvs. standsning eller anden manøvre der giver udrykningsbilen absolut fri passage. Og min reaktion er naturligvis hurtig og ganske uden anstrengelser.

Læserbrev af E. Frank, Aagade 117, Politiken 5.1.1977

[SOM BILIST] er jeg indstillet på det gamle BA-BU MU: 'og som fodgænger på det nye'.

[Far] var ædru I GÅR MU: 'han var fuld (ikke-ædru) resten af ugen (ikke-igår)'.

Rumskabere kan dog trækkes ud af de positioner hvor de kan være kontrastinformation. De underforståelser der skabes af modsætningsfokus annulleres således ved placering af rumskaberen på billedspladsen midt i sætningen (altså hverken til venstre eller til højre:

[Jeg] er som bilist indstillet på det gamle babu UNDERFORSTÅET: 'ikke på det nye'.

[Far] var i går ædru UNDERFORSTÅET: 'men kun ædru, dvs. han var stadig uvasket og narkotikapåvirket'.

Denne modsætningsfokus gør at hvis-sætninger kommer til at få en anden betydning end de logisk set skulle have. Hvis man slår på glas, går det i stykker betyder logisk set: man kan tænke sig følgende tre situationer: 1) man slår, og glasset går i stykker, 2)

man slår ikke, og glasset går ikke i stykker, 3) man slår ikke, og glasset går i stykker (nemlig af en anden grund). Det eneste man med sætningen udelukker som mulighed er den situation 4) hvor man slår, og glasset ikke går i stykker. Men på grund af kontrastinformationen kommer hvis-sætninger til at betyde det samme som 'hvis og kun hvis'. Afsenderen udelukker altså med sin underforståelse på grund af princippet om relevans den mulighed 3) at glasset går i stykker af en anden grund, for hvis det var aktuelt ville man ikke sige hvis-sætningen. Når bindeordet hvis er fokuseret fordi det opfattes som sætningens overordnede omsagn, er underforståelsen: 'og kun hvis'

[Du] får 40 kr., HVIS DU SLÅR GRÆSPÆNEN UNDERFORSTÅET: 'men kun hvis du slår den' MU: 'hvis du ikke slår den, får du ingen penge'

Hvis brændet er vådt, brænder det DÅRLIGT. UNDERFORSTÅET: 'men kun hvis det er vådt' MU: 'hvis det er tørt brænder det godt'

Litteratur:

- Fauconnier, Gilles, 1985: *Mental Spaces. Construction in Natural Language*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Grice, H.P., 1975 (1967): *Logic and Conversation* i Cole, Peter & Jerry Morgan, 1975: *Syntax and Semantics* 3, Academic Press
- Horn, Laurence R. 1984: *Towards a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature*, in Schiffrin, Deborah, 1984: *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Applications*, Georgetown University Press
- Kempson, Ruth M., 1975: *Presupposition and the Delimitation of Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Levinson, Stephen C., 1983: *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Sperber, Dan and Deidre Wilson, 1986: *Relevance*, Blackwell Oxford